

Ἡ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν σύντομος ἀντιπαράθεσις τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων διδάσκει, ὅτι καὶ τούτων καὶ ἐκείνων αἱ πολιτικαὶ ἐλλείψεις ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς κυρίως προῆλθον πηγῆς. Τῶν διχονοιῶν, τῶν στάσεων, τῶν πολέμων ἢ πηγὴ δὲν ἀποξηραίνεται, ἐὰν μὴ ἡμερωθῶσι τὰ τῶν ἀνθρώπων πάθη. Αὐτοὶ οἱ νόμοι ἐπὶ τινα μὲν χρόνον ἀγαστέλλουσι τὰ πάθη, δὲν ἰσχύουσιν ὅμως νὰ ἡμερώσωσι τέλεον αὐτὰ, ἂν μὴ προσλάβωσι συνεργὸν τὴν τε χρηστὴν τῶν νέων ἀγωγὴν καὶ ἀπαξοπάντων τῶν πολιτῶν τὴν ἐκπαίδευσιν, οἷα προσήκει εἰς τὴν τάξιν καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ἐκάστου. Κατὰ τὴν σοφὴν τοῦ Σταγειρίτου παρατήρησιν αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ πολιτικὴ ἐπιστήμη δὲν δύναται νὰ πλάσῃ ἀνθρώπους, οἷους θέλει, λαμβάνει δὲ ὡς εὕρισκει αὐτοὺς ὑπὸ τῆς φύσεως πεπλασμένους· «ἀνθρώπους οὐ ποιεῖ ἡ πολιτικὴ, ἀλλὰ λαβοῦσα παρὰ τῆς φύσεως χρῆται αὐτοῖς». Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ φιλόσοφον «ὁ νόμος συνθήκη καὶ ἐγγυητὴς ἀλλήλοις τῶν δικαίων, ἀλλ' οὐχ οἷος ποιεῖν ἀγαθοὺς καὶ δικαίους τοὺς πολίτας»· ἐν ἄλλοις λόγοις μόνοι οἱ νόμοι δὲν ἀρκοῦσιν ἵνα μορφώσωσι τοὺς πολίτας κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ νομοθέτου. Κατὰ τὸ ἴδιον αὐτοῦ θέλημα θὰ ἐνήργει ὁ νομοθέτης, ἂν εἶχε δύναμιν νὰ ἐφαρμόσῃ τὸ ἕτερον τῶν ἐξῆς δύο πλατωνικῶν ἤτοι φαντασιωδῶν μέσων· α) ἢ νὰ προσλάβῃ συνεργὸν τύραννόν τινα μεγαλοπρεπῆ καὶ φιλοτιμούμενον νὰ ἐνεργῇ ὅσα ὁ νομοθέτης συμβουλεύει, ἢ β) νὰ λάβῃ πόλιν καθαρὰν ὡς ἄγραφον πῖνακα, ὅπως γράψῃ αὐτὸς ὅ, τι ἀν κρίνῃ συντελοῦν εἰς τὴν εἰρηνικὴν τῶν πολιτῶν συμβίωσιν καὶ εὐδαιμονίαν· τουτέστι νὰ ἐκλέξῃ ἐκ τῶν ἄλλων πόλεων τοὺς σωφρονεστάτους, ἐκ δὲ τούτων συνοικίσῃ ἀποικίαν χωριστὴν καὶ πολιτείαν, ἢ νὰ λάβῃ πόλιν πολίτας ἔχουσαν μόνον νέους, γονέων ὄρφανούς. Μόνος ὁ δεύτερος οὗτος τρόπος, ἂν ἦτο ἐφικτός, θὰ διευκόλυνε τὸ ἔργον τοῦ νομοθέτου, ὅς τις εἰς οὐδὲν ἕτερον θὰ εἶχε τότε νὰ ἐγκύψῃ ἢ εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν ἀγωγὴν νέων ἀπηλλαγμένων παντὸς φαύλου παραδείγματος πατέρων ἢ προγόνων. Ὁ σκεπτόμενος ὀλίγον ἐπὶ τῶν ἀνωτέρω δύο πλατωνικῶν μεθόδων θὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι οὐχὶ πολιτεία πραγματικὴ, ἀλλὰ τις μυθιστορία τερπνὴ δύναται νὰ συνταχθῇ ἐκ τοιούτων καὶ παραπλησίων καταστάσεων πόλεων. Καὶ ἀληθῶς αἱ δύο τοῦ Πλάτωνος Πολιτεῖαι (Πολ. α'—η' καὶ Νόμ. α'—ιβ'), ἀποκυήματα φαντασίας, ὧν εἰς τὴν ἐκτέλεσιν οὐδ' αὐτὸς ἐπίστευε, μαρτυροῦσιν, ὅτι συγγραφέων ταύτας ἐβουλεύθη ἀπλῶς ἅμα μὲν νὰ θησαυρίσῃ τὰς περὶ παιδων ἀγωγῆς θεωρίας, διότι ἐκ τῆς χρηστῆς τούτων παιδείας ἐξήρτηται ἡ τῆς πολιτείας εὐνομία, ἅμα δὲ

νά υποδείξη τὰ ἀληθῆ αἷτια τῆς ἀνηκέστου διαφορᾶς τῶν τότε ἐλλη-
νικῶν πόλεων. Ἄλλ' οὐδὲ ὁ Ἀριστοτέλης ἐφάνη ἔχων ἐλπίδα διορθώ-
σεως τῶν τότε πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, διότι ἄλλως δὲν θὰ συνεβούλευε
νέας πόλεως κτίσιν καὶ ἐξ ὑπαρχῆς νέων πολιτῶν συνοίκισιν. Περὶ τῆς
πραγματικῆς γενέσεως τῶν πολιτειῶν μεγάλην πρακτικὴν ἀλήθειαν
ἐξήνεγκεν αὐτὸς ὁ συνήθως αἰθεροβάμων Πλάτων, ἔχων ἐν ὄφθαλμοῖς
τὸν πόλεμον Πελοποννησίων καὶ Ἀθηναίων καὶ τὰς ἀρχῆθεν ταραχὰς
τῶν Ἀθηνῶν, ἃς μετ' ὀλίγον ηὔξησαν ἡ λοιμικὴ νόσος, ἡ πείνα, ἡ
ἀπορία καὶ αἱ δύο μεταπολιτεύσεις, ἡ τῶν τετρακοσίων καὶ ἡ τῶν τριά-
κοντα. «Οὐδεὶς ποτε ἀνθρώπων οὐδὲν νομοθετεῖ, τύχαι δὲ καὶ ξυμφοραὶ
παντοῖαι πίπτουσαι παντοίως νομοθετοῦσι τὰ πάντα ἡμῖν· ἢ γὰρ πό-
νλεμός τις βιασάμενος ἀνέτρεψε πολιτείας καὶ μετέβαλε νόμους ἢ πε-
νίας γαλεπῆς ἀπορία· πολλὰ δὲ καὶ νόσοι ἀναγκάζουσι καινοτομεῖν,
λοιμῶν τε ἐμπιπτόντων καὶ χρόνον ἐπὶ πολὺν ἐνιαυτῶν πολλῶν πολ-
λάκις ἀκαιρία» (Νόμ. δ', 704). Διὰ τῆς σοφῆς ταύτης παρατηρή-
σεως ἠθέλησε βεβαίως ὁ Πλάτων νὰ εἴπῃ, ὅτι αἱ πολιτεῖαι σχεδὸν
ἅπασαι ἐγεννήθησαν οὐχὶ κατ' ἐκλογὴν, οὐδὲ κατὰ συμβουλήν νο-
μοθετῶν φιλοσόφων, ἀλλὰ πολλῶ μᾶλλον ἐξ ἀναγκαιῶν τυχῶν καὶ
περιστάσεων· συμφώνως δὲ πρὸς τὰς περιστάσεις ταύτας ἐμορφώθησαν
ἐκ προτέρων ἄλλων πολιτειῶν, ἃς κατέλυσαν ἐξωτερικῶς ἢ ἐμφύλιοι
πόλεμοι, ἄκρα πείνα, λοιμοὶ καὶ παντοῖαι ἄλλαι συμφοραὶ· ἵκαναὶ γὰρ
ἐξαγριώσωσι τοὺς ἀνθρώπους τοσοῦτον ὥστε νὰ ἐγκαλιῶσιν ἕτερος ἕτερον
ὡς αἷτιον τῆς δυστυχίας αὐτοῦ. Ἐκ τοιούτων δὲ, οὐχὶ ἐξ ἰδεωδῶν
ἀνθρώπων ὀφείλει νὰ συντάξῃ πολιτείαν ὁ νομοθέτης, ἀν μὴ προφθὰς
ἐξωθεν ἄλλος διατάξῃ βιαίως αὐτὴν κατὰ τὸ δοκοῦν. Τοιούτους ἀν-
θρώπους ὀφείλει νὰ διδάξῃ τί ἐστὶ τὸ ἴσον καὶ τὸ δίκαιον· τοῦ
ἴσου ὅμως καὶ τοῦ δικαίου ἡ διάκρισις, δυσχερῆς οὔσα καὶ ἑαυτὴν, ἔτι
δυσχερεστέρα καθίσταται ὑπὸ τῶν παθῶν, ἐφ' ἧ καὶ ὠνομάσθη κρίσις
Διὸς, «τὴν δὲ ἀληθεστάτην καὶ ἀρίστην ἰσότητα οὐκέτι ρᾶδιον παντὶ
ἰδεῖν· Διὸς γὰρ δὴ ἡ κρίσις ἐστὶ» (Νόμ. ς', 737). Ἄνευ δὲ τῆς τοῦ
Διὸς κρίσεως οὔτε συμπολιτεύονται, οὔτε συμβιοῦσιν οἱ ἄνθρωποι εἰρη-
νικῶς. Τῶ ὄντι οἱ μὲν πένητες, πολυαριθμότεροι ὄντες, ἀπαιτοῦσιν
ἰσότητα ὀφειλομένην καὶ εἰς τὴν πλῆθὺν καὶ εἰς τοὺς πλείονας αὐτῶν
κόπους, διότι ἐκ τούτων ἀπολαμβάνει τὸ ἔθνος καρποὺς γεωργίας, σκεύη
βαναύσων τεχνῶν καὶ πάντα τὰ χρειώδη εἰς σύστασιν αὐτοῦ· καὶ δι-
καισιότητα μὲν ὁμολογεῖται ἢ τῶν πενήτων αἵτησις, ἀν νοῶσιν ἰσότητά

τὴν κατ' ἀξίαν ἀμοιβὴν τῶν κόπων, τὴν ἴσην ὑποταγὴν εἰς τὸν ζυγὸν τῶν ἴσων νόμων, τὴν ἀτάραχον ἀπόλαυσιν καὶ κοινωνίαν ἀπάντων τῶν ἀγαθῶν τῆς πολιτείας. Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτως· οἱ πένητες σχεδὸν ἀπανταχοῦ ἐκ τῶν ἀγαθῶν τῆς πολιτείας ἀποκλείονται ὑπὸ τῆς πλεονεξίας τῶν πλουσίων καὶ τῶν δυνατῶν, ἐρεθίζονται καθ' ἑκάστην ὑπὸ τῆς τούτων ὑπεροψίας, καὶ πιέζονται οὐχὶ ὑπὸ τῶν νόμων, ἀλλ' ὑπὸ τῶν προνομίων τῶν ἰσχυρῶν· στασιάζοντες λοιπὸν ἕνεκα τῆς ἀδίκου ἀνισότητος ἀποβάλλουσι τὸν ζυγὸν τῶν νόμων· διὰ φόβον δὲ μὴ ὑποβληθῶσιν αὐθις εἰς τὸν ζυγὸν, γίνονται αὐτοὶ πλεονέκται καὶ τύραννοι τῶν τέως ἀδικούντων. Δηλητηριώδεις ἀληθῶς οἱ τῆς πλεονεξίας καρποὶ· ἅμα πλεονεκτησάσης τῆς ἐτέρας τῶν μερίδων, ἐκ τῆς ψυχῆς ἀπάντων ἀφανίζεται ἡ τῆς ἀληθινῆς ἰσότητος ἔννοια καὶ ἡ δύναμις τοῦ ὑποτάσσεσθαι εἰς αὐτήν· «περὶ τοῦ ἴσου καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ἢ πάνυ χαλεπὸν εὔρεϊν τὴν ἀλήθειαν περὶ αὐτῶν, ὅμως ῥᾶον τυχεῖν, ἢ συμπεῖσαι τοὺς δυναμένους πλεονεκτεῖν· αἰεὶ γὰρ ζητοῦσι τὸ ἴσον καὶ δίκαιον οἱ ἥττους, οἱ δὲ κρατοῦντες οὐδὲν φροντίζουσι».

Παράδοξον δημιούργημα ὁ ἄνθρωπος! Οἴκοθεν μὲν καὶ φύσει εἶναι ζῶον πολιτικόν, καὶ δὴ κοινωνικώτερον πάσης μελίσσης καὶ πικρῆς ζώου ἀγελαίου, διότι καὶ μηδαμῶς δεόμενος τῆς παρ' ἐτέρων βοήθειας, ὀρέγεται ὅμως τοῦ συζῆν· αὐτὸς ὁ Τίμων ἀν ἐπὶ βραχὺν χρόνον κατεδικάζετο νὰ διαγάγῃ μόνος, ἢ μισανθρωπία αὐτοῦ θὰ ἠλέγγετο ἢ ὑπόκρισις ἢ διαλείπων τοῦ λογικοῦ πυρετός· τὸ αὐτὸ δὲ κοινωνικὸν καὶ πολιτικὸν ζῶον, ἅμα πλησιάσαν τοῖς ὁμοίοις, πρὸς οὓς ἐφέρετο μετ' ὀρμῆς, δυσκολαίνει νὰ συζῆ τούτοις εἰρηνικῶς. Τίνος ἕνεκεν δύο ἄνθρωποι ἅμα φιλιούνται καὶ διαλύουσι τὴν φιλίαν ἐπὶ τῇ ἐλαχίστῃ ἔριδι καὶ διαφορᾷ; Πόθεν ὁ ἔρωσ οὗτος καὶ ἡ ἔχθρα; Ἀμφότερα τὰ πάθη προέρχονται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς, τῆς φιλαυτίας, ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, τὸ μὲν ἐκ τῆς νομίμου φιλαυτίας, ἣν ἡ φύσις ἐνέβαλε τῇ ψυχῇ τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἣς ἄνευ οὗτος δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ διαφυλάξῃ τὴν ἰδίαν ὑπαρξιν, τὸ δὲ ἐκ τῆς ἐκτόπου καὶ ἐξάλλου φιλαυτίας ἦτοί τῆς περιφιλαυτίας. Αὐτὸ τῆς θρησκείας τὸ ἱερὸν παράγγελμα «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν» προὑποτίθησι τὴν φυσικὴν φιλαυτίαν, δεικνύει δὲ καὶ μέχρι τίνος ὁρίου ὀφείλει νὰ προβαίῃ ὅπως καταστῇ ἐπαινετὴ· ἀγάπα, λέγει, σεαυτὸν· ἀλλ' ὅπως ὠφεληθῆς ἐκ τῆς ἀγάπης ταύτης, ἀγάπα καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν· ἄλλος τρόπος, ἄλλο μέσον εὐδαιμονίας, οὔτε ἐφάνη. οὐδὲ θὰ φανῆ ποτε. Ἐν τούτοις ὁ

ἄνθρωπος γίνεται σχεδὸν ἀείποτε ἔρμαιον τῆς περιφιλαυτίας· ἐκ φύσεως μὲν φεύγει τὸν πόνον καὶ τὴν λύπην καὶ διώκει τὴν ἡδονὴν, εἰς ἣν στηρίζει μέγα μέρος τῆς εὐδαιμονίας· ἐκ πείρας δὲ διδάσκεται, ὅτι ἀλύπως καὶ ἡδονικῶς δὲν διάγει τὸν βίον ἄνευ τῆς τῶν ὁμοίων συνεργίας, ἐφ' ᾧ καὶ ἐπιζητεῖ συμβίωσιν. Ἄλλ' ἡ ἡδονὴ ἔχει θέλγητρον ἐπικίνδυνα· ἅμα προσεγγίσας τις εἰς τὰ χεῖλη τὸ πόμα τῆς ἡδονῆς, πίνει ἄχρις οὗ μεθυσθῆ· λησμονῶν δὲ ὅτι τὸ ποτήριον εἶναι κοινόν, θέλει νὰ κρατῇ αὐτὸ πάντοτε ἐν ταῖς ἰδίαις χερσίν, ἄκρατον τοῖς ἄλλοις τὴν πόσιν τῆς λύπης καὶ τοῦ πόνου καταλείπων· ἐπιλανθάνεται δὲ ὅτι καὶ ἑαυτὸν βλάπτει διὰ τε τὴν κατάχρησιν τῆς ἡδονῆς καὶ διὰ τὸ παρ' ἄλλων μῖσος. Ἀληθῆς καλεῖται ἡ ἡδονὴ ἢ εἰς ἅπασαν τὴν πολιτείαν οὕτω πως διανεμομένη, ὥστε ἕκαστον μέλος νὰ πίνῃ ἐξ αὐτῆς οὐχὶ ὅσον θέλει, ἀλλ' ὅσον δύναται νὰ ὑποφέρῃ ἄνευ ταραχῆς φρενῶν. Τοῦτο εἶναι τὸ ὑπὸ παλαιῶν καὶ νέων φιλοσόφων παραγγεληθὲν κατ' ἀξίαν ἴσον ἦτοι πολιτικὸν δίκαιον· τοῦτο ὅμως αἱ μὲν ἀρχαῖαι πολιτεῖαι σπανίως ἀνεγνώρισαν, διότι ἐκ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους φαίνεται, ὅτι οὐδεμία τῶν τότε ἐλληνικῶν πολιτειῶν ἤρεσε τῷ φιλοσόφῳ· παραπλησίαν δὲ γνώμην ἀπεφῆνατο πρότερον καὶ ὁ Πλάτων γράψας «μηδεμίαν ἀξίαν εἶναι τῶν νῦν κατάστασιν πόλεως, φιλοσόφου φύσεως»..... Ἐκ τῶν νεωτέρων πολιτειῶν τοῦναντίον ὀλίγαι μὲν ἴσχυσαν νὰ ἐμπεδώσωσι τὸ πολιτικὸν ἐκεῖνο δίκαιον, αἱ δὲ ἐπίλοιποι πρέπει νὰ ἀπεκδέχωνται αὐτὸ ἐκ τῆς ἐπιδόσεως τῆς φιλοσοφίας. Κατὰ τοῦτο δὲ μόνον πλεονεκτοῦσι τῶν ἀρχαίων οἱ νεώτεροι, ὅτι διὰ παντὸς ἤδη ἐξέλιπον οἱ τύραννοι ἐν τῇ πεφωτισμένῃ Εὐρώπῃ. Ὁ μόνος ἀπολειφθεὶς εἶναι ἐκεῖνος καθ' οὗ ἐξανέστησαν οἱ Ἕλληγες· τῶν Ἑλλήνων δὲ χάριν ὁ Κοραῆς ἤψατο τῆς ἐκδόσεως τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους ἐπιτάξας εἰς τὴν εἰσαγωγὴν πλείστου λόγου ἀξίας καὶ ἐς αἰὲ ἀληθευούσας ὑποθήκας, αἵτινες ἐπὶ τὸ συντομώτερον ἔχουσιν ὡδὲ πως·

Φίλοι ὁμογενεῖς, οἱ πρόσφατοι ἀγῶνες ὑμῶν ἔπεισαν τὴν Εὐρώπην, ὅτι δὲν ἐλησμονήσατε παντελῶς τὰ γενναῖα τῶν προγόνων φρονήματα. Οἱ πρόσθεν ὄνειδίσαντες ὑμῖν ἀνανδρίαν, μέμφονται νῦν ὑμᾶς ἐπὶ ἀποστασίᾳ, ἀπανθρώπως ἐλπίζοντες, ὅτι ἢ αὐθις θὰ ὑποκύψητε εἰς τὸν ζυγὸν ἢ θὰ καταστραφῆτε ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων ὡς ἀνεπίδεκτοι δικαιοσύνης καὶ αὐτονομίας. Ἡ πρώτη ἐλπίς εἶναι ματαία καὶ ἀνόητος· τὴν δευτέραν, καίπερ μᾶλλον δυσεξέλεγκτον οὖσαν, ὀφείλετε νὰ διαψεύσητε, εἰ δὲ μὴ ἡ δόξα ὑμῶν θὰ μεταποιηθῇ εἰς ἀδοξίαν. Τοὺς Τούρκους

προσέβαλον καὶ ἐνίκησαν καὶ ἄλλοι πρὸ ὑμῶν· ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ὁμολογεῖται καὶ μέγα τι καὶ ἀξιέπαινον, ἀλλ' οὐχὶ σπάνιον· ἡ φυλακὴ αὐτῆς ὅμως ὁμολογεῖται καὶ μέγιστον καὶ σπανιώτατον, διότι, πλὴν τοῦ προσκαίρου κατὰ τῶν τυράννων πολέμου, προσαπαιτεῖ νὰ καταπολεμῇ ἕκαστος ἀδιαλείπτως τὰ πολλῶν τυραννικώτερα πάθη τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς, ἄχρις οὔ ὑποτάξῃ αὐτὰ εἰς τὸν ἅγιον τῆς δικαιοσύνης καὶ τῶν νόμων ζυγόν. Αἰετοτε καὶ πανταχοῦ ἀνεφάνησαν Μιλτιάδαι, Θεμιστοκλεῖς, Λεωνίδαί, ἀλλ' οὐχὶ Ἀριστεῖδαι καὶ Φωκίωες· τούτου δ' ἕνεκα πολλὰ ἔθνη ἐκτήσαντο μὲν, ἀλλὰ δὲν διεφύλαξαν τὴν ἐλευθερίαν. Ἡ μὲν κτῆσις τῆς ἐλευθερίας ἀπαιτεῖ ἀνδρείαν καὶ ἐνθουσιασμόν, ἡ δὲ διατήρησις αὐτῆς προσαπαιτεῖ φρόνησιν, πλείους ἄλλας ἀρετάς καὶ τὴν τῶν ἀρετῶν βασιλίδα δικαιοσύνην. Εὐ καὶ καλῶς ποιῶντες ἐμιμήθητε τοὺς προγόνους ἐν τοῖς ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας ἀγῶσι, δικαίως δὲ θὰ ἐσεμνύνεσθε λέγοντες

Ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὐχομαι εἶναι·

ἀν ὅμως ἀγαπᾶτε τὴν ἐλευθερίαν, μὴ, πρὸς Θεοῦ, μὴ φανῆτε τῶν προγόνων ζηλιῶται, ἀλλὰ ὁμονοήσατε καὶ συνενώθητε διὰ τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, ὅπως καυχᾶσθε ἐνδοξότερον καύχημα τοῦτο

Ἡμεῖς τοι πατέρων μὲγ' ἀμείνονες εὐχόμεθα εἶναι·

καὶ οὐ μόνον μὲγ' ἀμείνονες, ἀλλὰ καὶ εὐδαιμονέστεροι.

Γινώσκετε ἄρα γε, φίλοι ὁμογενεῖς, πόθεν προήλθον πᾶσαι πάντων τῶν ἐθνῶν αἱ δυστυχίαι; οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν, πιστεύσατέ μοι, ἢ ἐκ τῆς παντελοῦς ἀγνοίας τεσσάρων ὀνομάτων, ἃ τινὰ ὅμως πάντοτε καὶ πανταχοῦ ἔφερον ἀνά στόμα· εἶναι δὲ ταῦτα Εὐδαιμονία, Ἀρετὴ, Νόμοι, Ἐλευθερία. Ἄφετέ με νὰ δηλώσω διὰ βραχέων πῶς ἐνόησαν καὶ πῶς ἠρμήνευσαν αὐτὰ οἱ φιλόσοφοι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι.

Εὐδαιμονία. Τὴν γλυκυτάτην εὐδαιμονίαν καὶ ποθεῖ ἕκαστος καὶ ὑπὲρ αὐτῆς κοπιᾷ· ἵνα δὲ μὴ κοπιᾷ μάτην, δεόν νὰ μάθῃ τί αὕτη δηλοῖ καὶ τίνι τρόπῳ καθίσταται εὐπόριστος. Οἱ μὲν φιλήδονοι εὐδαιμονίαν ὑπολαμβάνουσι τὴν τῶν ἡδονῶν ἀκατάπαυστον ἀπόλαυσιν· σὺν τῇ χρόνῳ ὅμως καὶ ἐξ ἰδίων παθημάτων μαθηάνουσιν, ὅτι «οὐδεὶς συνεχῶς ἡδεταί», καθ' ὅσον αὕτη τοῦ ἀνθρώπου ἡ φύσις δὲν ἀνέχεται ἀκατάπαυστον ἡδονῶν ἀπόλαυσιν ἀνευ φθορᾶς σώματός τε καὶ ψυχῆς καὶ ἄνευ παντελοῦς ἀποκτηνώσεως· κατὰ τὸν μέγαν διδάσκαλον τῆς Ἡθικῆς

Σωκράτην, ἀδιάσπαστος ὑπάρχει ἢ εὐδαιμονία οὐχὶ ἀπὸ πάσης οἴαςδήποτε ἡδονῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς λεγομένης ἀμεταμελήτου, ἥτις οὐδεμίαν οὐδέποτε μετὰ τὴν ἀπόλαυσιν καταλείπει λυπηρὰν μετάνοιαν ἐν τῇ ψυχῇ. Αὐτὴ ἡ φύσις παρεσκεύασεν ἡμᾶς τοιούτους, οἳ οὐκ ἀβλαπτώμεθα μᾶλλον ἢ ὠφελώμεθα, ὅπότεν αἱ ἡδοναὶ ἡμῶν μὴ ἦναι μέτραι, ὅπότεν μὴ συγκιρνῶνται τοῖς κόποις καὶ ὅπότεν μὴ συναπολαύωσιν αὐτῶν οἱ ἡμῖν ὅμοιοι. Ἡ τῆς συμβιώσεως ἀνάγκη γεννᾷ τὴν ἀνάγκην τοῦ μετριάζειν τὰς ἡδονὰς ἵνα καὶ οἱ ὅμοιοι ἡμῖν συμμετέχωσι τὸ ἐπιβάλλον εἰς αὐτοὺς μέρος, μηδὲ κοπιῶσιν αὐτοὶ μόνοι καταλείποντες ἡμῖν μόνοις τὰς ἡδονὰς. Οὔτε οἶκος, οὔτε ἐμπόρων ἑταιρία, οὔτε φίλων συμπόσιον εὐδαιμονεῖ, ἂν μὴ ἦναι κοινοὶ οἱ κόποι καὶ αἱ ἡδοναὶ καὶ ἂν μὴ μερίζωνται αἱ ζημίαι καὶ τὰ κέρδη πρὸς ἅπαντας τοὺς κοινωνοὺς δι' ἰσονομίας ἀναλόγου, ἥτοι ἰσομοιρασίας κατ' ἀναλογίαν, οὐχὶ δὲ κατὰ τὸ «ἐν δὲ ἰῆ τιμῇ ὁ τ' ἀεργὸς ἀνὴρ ὅτε πολλὰ ἐοργῶς». Ἡ ἀμετρία, ἢ ἀκρασία καὶ ὁ σφετερισμὸς τῶν ἡδονῶν γεννᾷ διχονοίας καὶ πολέμους, συνελόντι δὲ τὴν κακοδαιμονίαν, εἶτα δὲ τὴν διάλυσιν καὶ φθορὰν πάσης ἀνθρώπων κοινωνίας. Ἐκ τῶν ἐπὶ μέρος τούτων κοινωνιῶν συγκροτεῖται καὶ ἡ μεγάλη κοινωνία ἢ λεγομένη πολιτικὴ, κατ' ἐκείνας δὲ εἰρηνεύει ἢ ταράσσεται, εὐδαιμονεῖ ἢ κακοδαιμονεῖ, διαμένει ἢ διόλλυται, καθ' ὅσον οἱ πολῖται συμμερίζονται τοὺς κόπους καὶ τὰς ἡδονὰς, καθ' ὅσον ἕκαστος τῶν κοινωνούντων ἀποβλέπει εἰς τὸ κοινὸν ἀπάντων, οὐχὶ εἰς μόνον αὐτοῦ τὸ ἴδιον συμφέρον. Τοιαύτη δὲ κόπων καὶ ἡδονῶν κοινωνία ἰσονομος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αὐτὴ ἡ δικαιοσύνη· ἢ δὲ δικαιοσύνη πάλιν, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην, εἶναι εὐνοία τουτέστιν εὐνοϊκὴ τῆς ψυχῆς διάθεσις, καθ' ἣν ὁ πολῖτης σκέπτεται καὶ φρονεῖ, ὅτι ἅπαντες οἱ συμπολίται, ὅμοιοι ὄντες τὴν φύσιν, ἔχουσι τὴν αὐτὴν κλίσιν, ἐπομένως τὸ αὐτὸ δίκαιον τοῦ ἀπολαύειν πάντων τῶν ἀγαθῶν, ἅτινα καθιστῶσι τὸν πολῖτην εὐδαίμονα,

Ἐν δὲ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶσ' ἀρετὴ ἔστι.

Ἐντεῦθεν ἔπεται ὅτι ἄνευ ἀρετῆς οὔτε πόλις εὐδαιμονεῖ οὔτε πολῖτης.

Ἀρετὴ. Ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀγάπη καὶ φροντίς τοῦ κοινού συμφέροντος· ὁ περὶ τούτου δὲ ἀπιστῶν τῇ φιλοσοφίᾳ ἄς πιστεύσῃ τῇ θρησκείᾳ. Πρῶτον μὲν ὁ νόμος ὄλος καὶ οἱ προφήται κρέμανται ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, ἀχωρίστου ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ· εἶτα δὲ ἐλεημοσύνη, μαρτύριον ὑπὲρ Χριστοῦ, σύμπασαι καθόλου αἱ ἀρεταὶ οὐδὲν ὠφελοῦσιν

ἄνευ τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τούτέστιν ἄνευ τῆς ψυχικῆς διαθέσεως, ἥτις φεύγει τὴν ἀδικίαν προτιμῶσα τὸ κοινὸν τοῦ ἰδίου συμφέροντος· «καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθῆσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. . . . ἢ ἀγάπη οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ» (Κορ. Α. β', 3—6)· καὶ αὕτη ἡ θαυματουργὸς ἀγιότης οὐδενὸς λόγου ἀξία φαίνεται ἄνευ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης· «καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι». Τελευταῖον, ὁ τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἀρχηγὸς, ἐρμηνεύσας τὴν ἀγάπην διὰ τῶν λόγων «πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς, οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται» προσεῖπε καὶ τότε τὸ σπουδαιότατον «πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προσητεύσαμεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν; Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνω ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν» (Ματθ. ζ', 12). Ἀνομίαν δὲ ἐργάζονται ὅσοι τῶν πολιτῶν ἀρνοῦνται νὰ κλίνωσι τὸν αὐχένα εἰς τοὺς αὐτοὺς νόμους καὶ οἱ συμπολίται, ἀλλὰ διὰ προνομίων πλεονεκτοῦσι τῶν ἴσων, τῶν ὁμοίων καὶ τῶν ἀδελφῶν. Μὴ δυσφορεῖτε, φίλοι ὁμογενεῖς, ὅτι ἐπαναλαμβάνω γνωστὰ ὑμῖν χωρὶα τῶν Γραφῶν· ἕως τῆς σήμερον μυριάκις ἠκούσατε αὐτὰ, ἀλλὰ δὲν ὠφελήθητε ἕνεκεν τῆς δουλείας· τὰ καθ' ἑκάστην παραδείγματα τῆς ἀδικίας κατέστησαν ὑμᾶς ἢ ἀδιαφόρους πρὸς τὰ θεῖα παραγγέλματα ἢ ζηλωτὰς τῶν τυραννικῶν ἠθῶν· τώρα μόνον δέον νὰ ὠφεληθῶμεν ἐκ τῶν λόγων τοῦ Κυρίου. Ἄλλοτε ἀπολογίαν τῆς παραβάσεως τούτων εἶχομεν τὴν δουλείαν· σήμερον ὅμως θὰ ἡμεῖθα ἀναπολόγητοι, ἂν μὴ ἐμένομεν ἐλεύθεροι δι' ἧς φιλοσοφία καὶ θρησκεία διδάσκουσιν ἀπολέμου εὐνομίας. Ἄλλ' ἡ εὐνομία προϋποτίθησι νομοθέτας καὶ δικαίους καὶ ὀπωσοῦν ἐμπείρους τῆς νομοθεσίας. Δίκαιοι καὶ ἐμπειροὶ δέον νὰ ᾔναι ὡσαύτως καὶ τῶν νόμων οἱ ὑπηρέται καὶ πάντες οἱ ἐπαγγελλόμενοι ὑπουργήματα πολιτικά. Εἰς τούτων ἀπάντων τὴν ἐκλογὴν ἀνάγκη νὰ προσέχητε ἵνα μὴ ταραξῶσι κατόπιν τὸ πολίτευμα διὰ τῆς ἀπειρίας, τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς φιλαρχίας, μηδὲ ἀπατήσωσι τοὺς συμπολίτας καὶ ἀρπάσωσιν ἀδίκως τὰς ψήφους αὐτῶν εἰς τὰ ἀναγκαιότατα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἐπαγγέλματα καὶ μάλιστα εἰς τὸ τῆς νομοθεσίας. (Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην πολλὰ ἀγαθὰ ἀπεξεδέχετο ὁ Κοραῖς ἐκ τῆς

τυπογραφίας, ἣν ἀποκαλεῖ «ἀληθινὴν μάστιγα τῆς ὑποκρίσεως καὶ συναρῶν τῆς ἀρετῆς ἐκείνης, ἣν ὁ φιλόσοφος αὐτοκράτωρ Μάρκος Ἀντωνῖνος ἐκάλει Κοινονοημοσύνην»· τί θὰ ἔλεγεν ὁμοίως, ἂν ἔβλεπε τὰς νῦν παρεκτροπὰς καὶ ἐν τῇ ἐκλογῇ τῶν νομοθετῶν καὶ τῶν ὑπαλλήλων καὶ ἐν τῇ χρήσει τῆς τυπογραφίας;))

Ἐλευθερία. Τοῦ ἀνθρώπου ἡ ἐλευθερία συνίσταται εἰς τὸ πράττειν ἀκωλύτως οὐχὶ ὅ, τι αὐτὸς θέλει, ἀλλ' ὅ, τι συγχωροῦσιν οἱ νόμοι. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς οἱ ἡμέτεροι πρόγονοι δὲν ἤρκεσαν νὰ διαφυλάξωσιν αὐτὴν ἐπὶ μακρότερον χρόνον, ἀφ' οὗ ἐν ἡρωϊκοῖς ἀγῶσιν ὀλίγοι αὐτοὶ ἀπέχρυσαν μυριάδας βαρβάρων. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς οὔτε οἱ κατὰ πόλεις Ἕλληνες, οὔτε αἱ πόλεις πρὸς ἀλλήλας ἠνώθησαν μετὰ τῆς αὐτῆς ὁμοφροσύνης, μεθ' ἧς εἶχον θριαμβεύσει πρὸ μικροῦ κατὰ τῶν βαρβάρων· ἀλλ' ἀποδιώξαντες τοὺς ἀγερώχους ἀσιατογενεῖς δεσπότας ἐβουλεύθησαν νὰ δεσπόσωσι πολῖται πολιτῶν ἴσων καὶ ὁμοίων, καὶ πόλεις πόλεων ὁμογενῶν. Διὰ τὴν ἀγνοίαν αὐτῆς αἱ δύο τάξεις τῶν ἐπισήμων καὶ τῶν δημοτικῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ νοήσωσιν, ὅτι ἀσφαλῶς φυλάσσεται ἡ ἐλευθερία ὅταν φυλάσσηται ὑπὸ συναμφοτέρων· τούτου δ' ἔνεκεν ἠξίου μὲν οἱ ἐπίσημοι νὰ δεσπόζωσιν αὐτοὶ τῆς πολιτείας ὀλιγαρχικῶς, ὅρκον παράνομον πολλάκις ὀμνύοντες «καὶ τῷ δήμῳ κακόνους ἔσομαι καὶ βουλεύσω ὅ, τι ἂν ἔχω κακόν». Ὑπερισχύοντες δὲ οἱ δημοτικοὶ καὶ τὸ γλυκὺ τῆς ἐλευθερίας ποτήριον πίνοντες, ἐπειδὴ «κακῶς ὠρίζοντο τὸ ἐλεύθερον» ἔπινον τὴν ἐλευθερίαν ἄκρατον, προστατοῦντας ἔχοντες κακοὺς οἰνοχόους, τοὺς ἐπαράτους δημαγωγούς, ἄχρις οὗ μεθυσκόμενοι καὶ αὐτοὶ καὶ τύραννοι τῆς πατρίδος γινόμενοι ἠδίκουν καὶ ἐπλεονέκτουσαν ὡς τὸ πρόσθεν οἱ ὀλιγαρχικοί. Τὸ δὴ χεῖριστον, ἡ ἄκρατος ἐλευθερία ἐφθειρεν ἀπάντων τῶν πολιτῶν τὰ ἥθη, κατὰ Πλάτωνα· διότι ἐπὶ προφάσει ταύτης οὔτε γυνὴ ἐτίμα καὶ ἔσεβεν ἄνδρα, οὔτε τέκνα γονεῖς, οὔτε μαθηταὶ διδασκάλους, οὔτε νέοι γέροντας. Πόλις ὁμοίως, τοιαύτης παρανόμου ἐλευθερίας μεθυσθεῖσα, ἀποβαίνει κοινωνία οὐχὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ ληστῶν, ἢ μᾶλλον ἀγρίων θηρίων, ἃ τινα ἄνευ αἰσθήματος κοινῆς ἀγάπης δάκνουσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ σπαράττουσι καὶ κατεσθίουσιν ἀλλήλα καὶ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλίσκονται. Ἐλευθερίαν ἀληθινὴν ἔχει ὁ πολίτης, ὅταν, χρώμενος αὐτῇ, μὴ ἐμποδίζῃ τὴν ἐλευθερίαν ἄλλου συμπολίτου· τότε δὲ μόνον φυλάσσει αὐτὴν, ὅταν ἐλευθέρους νομίζῃ καὶ τοὺς συμπολίτας. Ἡ ἄκρατος ἐλευθερία ἀπαντᾷ ἐν τῇ καταστάσει τῆς φύσεως· ὅπως δὲ ἀπαλλαγῶσι τῶν ἐντεῦθεν

ἀδικιῶν καὶ πολέμων οἱ ἄνθρωποι ἠνώθησαν εἰς πολιτικὰς κοινωνίας, θυσιάσαντες μικρὸν ἕκαστος μέρος τῆς ἀκράτου ἐλευθερίας, ἵνα φυλάξωσι τὸ ὑπόλοιπον ἐν εἰρήνῃ· διὰ τοῦτο καὶ προσφυῶς ἐκάλεσαν τὴν δικαιοσύνην «θυγατέρα τῆς ἀνάγκης καὶ μητέρα τῆς εἰρήνης». Ἀλλὰ τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς εἰρήνης ἡ φυλακὴ δεῖται νόμων.

Νόμος. Ὁ νόμος ἐκλήθη ὑπὸ μὲν τῶν ἀρχαίων πόλεως κοινὴ συνθήκη, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων λόγος δηλωτικὸς τῆς κοινῆς θελήσεως, διότι πράγματι εἶναι ὀλίγων ἢ πολλῶν ἀνθρώπων συμφωνία τοῦ συμβιοῦν καὶ συγκοινωνεῖν πολιτικῶς πρὸς ἀμοιβαίαν ὠφέλειαν καὶ ἀποχὴν βλάβης. Ὡς τοιοῦτος δὲ ὠφέλε κυρίως νὰ νομοθετῆται ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀπάντων, ὅπερ οὐ μόνον ἀδύνατον διὰ τὸ πλῆθος τοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ βλαβερὸν, καθ' ὅσον ἐν παντὶ ἔθνει οἱ πλείους τῶν πολιτῶν εἶναι ἀφρονέστεροι ἢ ὥστε νὰ νομοθετῶσι. Καὶ ἐπὶ τῇ ὑποθέσει δὲ, ὅτι ἐν ταῖς πρωτίσταις πολιτικαῖς κοινωνίαις ἐνεκαίνισθησαν οἱ νόμοι κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον, τὸ πρᾶγμα μετ' ὀλίγον ἤλλαξε κατ' ἀνάγκην, διότι ὁ νοημονέστατος ἢ τολμηρότατος τῶν ἀγρίων, ὁ τὴν στρατηγίαν ἐν τοῖς πολέμοις ἐπιτραπείς, λαβὼν ἔπειτα καὶ τῆς νομοθεσίας τὴν ἐξουσίαν, ἂν μὲν ἦτο πανοῦργος, ἐγένετο δεσπότης τῆς πολιτείας, ἂν δὲ φρονιμώτερος τῶν ἄλλων, ἐτίθει νόμους οὐχὶ τοὺς δικαιοτάτους, ἀλλ' οἷους συνεχώρει ἢ τοῦ ἔθνους κατάστασις καὶ ἡ ἰδία αὐτοῦ φρόνησις. Οἱ νόμοι οὗτοι διωρθοῦντο κατὰ τὴν πρόοδον τῆς ἡμερώσεως· οὔτε λοιπὸν ὁ Δράκων θὰ ἐπεδείκνυτο τοσοῦτον σκληρὸς, ἂν ἤχιμαζεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Σόλωνος, οὔτε ὁ Σόλων ἡμερώτερος, ἂν ἤχιμαζεν ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Δράκοντος. Ἐπειδὴ δὲ πάλιν σὺν τῇ ἐπίδοσει τῶν φώτων ἕκαστος ὑπελάμβανεν ἑαυτὸν ἱκανὸν νὰ νομοθετήσῃ, γινόμενος διὰ τοῦτο καὶ ἀπειθέστερος πρὸς τοὺς παλαιωθέντας κειμένους νόμους, ἠναγκάζοντο οἱ πολῖται νὰ ἐκλέγωσι τινὰ ἐγγώριον ἢ ἀλλοδαπὸν ἐπίσημον ἐπὶ φρονήσει καὶ νὰ ἐπιτρέπωσιν αὐτῷ τὸ ἔργον τῆς νομοθεσίας· ἂν δὲ μὴ ἦρκει τοῦτο, ὁ νομοθέτης προσέφευγε καὶ εἰς τὸν δόλον, καθ' ὃν ὁ μὲν Μίνως λ. γ. ἔσχε σύμβουλον τὸν Δία, ὁ Λυκούργος τὸν Ἀπόλλωνα, ὁ δὲ Νουμᾶς τὴν Ἥγερίαν. Μεγάλῃ πρόοδος καὶ μέγα κέρδος τοῦ πολιτισμοῦ βεβαίως ἦτο ἡ ἀνάθεσις τοῦ ἔργου τῆς νομοθεσίας οὐχὶ εἰς πολλοὺς, ἀλλ' εἰς ἕνα φρόνιμον ἄνδρα· ὁ μὲν νόμος καὶ τότε οὐδὲν ἀπέβαλλεν ἐκ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ, διότι, δεκτὸς γινόμενος ὑφ' ἀπάντων, ἐνομιζέτο κοινὴ συνθήκη, ἡ δὲ πολιτεία εἰκάζετο πρὸς οἰκοδομίην, ἐν ἣ ἡ χρεία ὑπάρχει ἐνὸς μόνου ἀρχιτέκτονος, ἔχοντος πλείους

υπουργούς, τοὺς βουλευτὰς καὶ τοὺς δικαστὰς· «ἢ μὲν ὡς ἀρχιτεκτονική φρόνησις, νομοθετική, ἢ δὲ ὡς τὰ καθ' ἕκαστα, τὸ κοινὸν ἔχει ὄνομα πολιτική· καὶ ταύτης ἢ μὲν βουλευτική, ἢ δὲ δικαστική». Ἐνταῦθα πάλιν ἡ πρόοδος τεχνῶν, ἐπιστημῶν καὶ ἐμπορίας, ἢ ἀναπληροῦσα τὰς πρόσθεν χρεῖας τῶν ἀνθρώπων, ἐγέννα καὶ ἄλλας νέας χρεῖας οὐχὶ αὐτοῦ τοῦ ζῆν καθόλου, ἀλλὰ τοῦ τερπνῶς καὶ εὐδαιμόνως ζῆν, ὅπερ οἱ μὲν σώφρονες πορίζονται δι' ὀλίγων μέσων δικαίων, οἱ δὲ ἐμπαθέστεροι μεταχειρίζονται πρόφασιν ἐξουσίας τοῦ ἀναπληροῦν καὶ τὰς παρανόμους αὐτῶν ἡδονὰς ἐπὶ τῇ βλάβῃ τῶν ἄλλων. Ἐν τοιαύτῃ πραγματίῳ καταστάσει οἱ νόμοι καταφρονοῦνται ὡς ἀνάρμοστοι καὶ ἀνίκανοι νὰ ἐμπνέωσιν ὁμόνοιαν εἰς ἀνθρώπους πεπολιτισμένους καὶ ὅπως οὖν διεφθαρμένους ὑπὸ τῆς καταχρήσεως τῶν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ ἀγαθῶν. Οὕτω δὴ ἀναφέεται χρεῖα πλείονων νομοθετῶν καὶ βουλευτῶν φρονίμων, ἐκλεγομένων ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀπάντων ἐλευθέρως ἵνα συντάξωσι νέους νόμους καὶ ἀγρυπνώσιν εἰς τὴν φυλακὴν αὐτῶν. Τοῦτο δὲ ἐποίησαν οἱ Ἀθηναῖοι, καὶ ἀφ' οὗ κατεφρόνησαν τῶν νόμων τοῦ Σόλωνος διατηρήσαντες τοὺς Νομοθέτας λεγομένους καὶ τοὺς Νομοφύλακας. Ἀμφότερα ὅμως τὰ ἀναγκαῖα ταῦτα ἐπαγγέλματα τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διεστράφησαν ὑπὸ δημαγωγῶν λυόντων τοὺς πάλαι δεδοκιμασμένους νόμους, συντασσόντων δὲ τοσοῦτους ἄλλους «ὅσους μῆνας εἶχεν ὁ ἐνιαυτός», κατὰ τὸν Δημοσθένην. Ἐπειδὴ δὲ ἡ δύναμις τοῦ νόμου ἐξήρτηται ἐκ τῆς μακρᾶς συνηθείας μᾶλλον ἢ ἐξ ὧν ἀπειλεῖ κολάσεων, ἀκολουθεῖ ὅτι ἡ συχνὴ τῶν νόμων μετακίνησις, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἐπὶ τὸ βέλτιον γινομένη, ἐξαλείφει ἀπὸ τῆς ψυχῆς τῶν πολιτῶν τὴν ὀφειλομένην τοῖς νόμοις ὑποταγὴν. Ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε εἰρημένων ραδίως νοεῖται καὶ τί ἐστὶν ὁ νόμος καὶ τίνες δέον νὰ ᾔηται οἱ νομοθέται. Ὁ μὲν νόμος αὐτὸς ὁμολογεῖται κοινὴ τῶν κοινωνῶν τῆς πολιτείας συνθήκη, τούτου δὲ τὴν σύνταξιν ἐπιτρέπονται οἱ τῶν πολιτῶν φρονιμώτατοι ἵνα ἐγκαινίζωσι νόμους δικαίους, ἀληθινὰ δόγματα φρονίμων ἀνδρῶν. Ἐπειδὴ δὲ οἱ φρόνιμοι πλεονάζουσιν οὔτε ἐν τοῖς σφόδρα πλουτοῦσιν, οὔτε ἐν τοῖς σφόδρα πενομένοις, ἀλλ' ἐν τῇ μέσῃ τάξει, ἀκολουθεῖ ὅτι ἐκ τῆς μέσης τῶν πολιτῶν τάξεως δέον νὰ ἐκλέγωνται πάντες ἢ οἱ πλείους νομοθέται, ἵνα γίνωνται ἐπὶ ρητὸν χρόνον τοποτηρηταὶ ἢτοι ἀντιπρόσωποι τοῦ ἔθνους ὅλου, καταλείποντες ἔπειτα τὴν φροντίδα εἰς τοποτηρητὰς ἄλλους διαδόχους, καὶ τούτους ὑπὸ τοῦ ἔθνους ἐκλεγομένους εἰς φυλακὴν τῶν νόμων. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμολόγησε «τοὺς βελτίστους νομοθέτας εἶναι

τῶν μέσων πολιτῶν» διότι ἡ μέση τάξις πείθεται ραδίως τῷ ὀρθῷ λόγῳ, ἐν ᾧ οἱ λίαν πλούσιοι καὶ οἱ λίαν πένητες μυρία παρεμβάλλουσι κωλύματα εἰς τοῦ νομοθέτου τὸ ἔργον. Τὴν ψυχὴν τοῦ ἀνθρώπου φθείρει μὲν καὶ ἡ ἄκρα πενία, ἀναγκάζουσα τοῦτον εἰς τὰς κακίας, πολλῶ δὲ μᾶλλον φθείρει ὁ πλοῦτος, καθ' ὅσον ὁ πλουτῶν ἔχει πλείονα μέσα δι' ὧν καὶ αὐτὸς ἀνευ ἀνάγκης νὰ γίνῃ κακός, καὶ ἄλλους νὰ ἀπεργάσῃται τοιούτους. Τοῦτο ἐρμηνεύει τὴν σοφὴν τοῦ σοφοῦ Σολομῶντος προσευχὴν «πλοῦτον δὲ καὶ πενίαν μὴ μοι δῶς, σύνταξον δέ μοι τὰ δέοντα καὶ τὰ αὐτάρκη· ἵνα μὴ πλησθεὶς ψευδῆς γένωμαι καὶ εἴπω· Τίς με ὄρα; ἢ πενόμενος κλέψω καὶ ὁμόσω τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ» (Παροιμ. λ. 8). Χρηστοὶ καὶ φιλοπάτριδες πολῖται εὐρίσκονται ἐνθα οἱ τῆς ζωῆς πόροι εἶναι μεμερισμένοι ἀναλόγως εἰς ἅπαντα τῆς πολιτείας τὰ μέλη, οὐδὲ συσσωρεύουσιν ἑαυτοῖς ὀλίγοι τινὲς τὸν πλοῦτον καὶ τὴν δύναμιν καταλείποντες τοῖς ἄλλοις καὶ αὐτῶν τῶν ἀναγκαίων τὴν ἔνδειαν. Ὅπου ἐλλείπει ὁ ἀνάλογος μερισμὸς, ἡ πολιτεία νοσεῖ· θεραπείαν δὲ οὔτε ἡ τῶν κτημάτων κοίνωσις ἐπιφέρει, οὔτε ὁ τῶν κτημάτων ἀναδασμὸς, ὡς ὑπέθεσάν τινες τῶν πάλαι νομοθετῶν, οἱ μὲν παίζοντες, οἱ δὲ σπουδάζοντες, ἀνευ σπουδαίας ἐρεύνης τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως· τὴν ἀληθῆ θεραπείαν δύναται νὰ ἐπενέγκῃ μόνῃ ἡ νομοθεσία, ἢ ἀνευ βίας καὶ ἀνευ ἀδικίας ἀνασηκοῦσα τὸ ἀνισόροπον τοῦ πλούτου καὶ τῆς δυνάμεως τῶν πολιτῶν. Εἶναι δὲ ἡ τοιαύτη νομοθεσία ἔργον οὐχὶ ἀπάντων τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ τῶν ἐκλεγομένων τοποτηρητῶν αὐτῶν καὶ κοινῶς περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων βουλευομένων. Οὐδεμιᾶς μομφῆς ἄξιοι φαίνονται οἱ ἀρχαῖοι, ὡς ἀγνοήσαντες τὸ ὑπὸ τῶν νεωτέρων εὐρημένον Κοινοβουλευτικὸν σύνταγμα τῆς πολιτείας· χάρις τοῦναντίον ὀφείλεται αὐτοῖς, καθ' ὅσον τὰ νῦν πρασσόμενα εἶναι πορίσματα τῆς πολιτικῆς ἐκείνων θεωρίας, ἣν δὲν ἠδυνήθησαν καὶ νὰ ἐφαρμόσωσιν. Ἄλλ' ἴσως ἐφήρμοσεν αὐτὸ καὶ τις τῶν πολυαρίθμων αὐτονόμων ἐλληνικῶν πόλεων, λ. χ. οἱ Λύκιοι, ὡς διατείνεται ὁ Ἄγγλος Γάλλιος ἐν τῇ πραγματείᾳ τῶν Ἠθικῶν καὶ τῶν Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους, τεκμαιρόμενος τοῦτο ἐκ τῆς παρὰ Στράβωνι περιγραφῆς τοῦ λυκιακοῦ συστήματος καὶ τῶν τοῦ γεωγράφου ἐπαίνων τῆς εὐνομίας τῶν Λυκίων. Ὅπως δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, σήμερον ἔστερξαν αὐτὸ πολλὰ ἔθνη ὡς μόνον ἱκανὸν νὰ πορίσῃ αὐτοῖς εἰρήνην καὶ εὐδαιμονίαν.

Ἐρωτώμενος νῦν, τί εἶδος πολιτείας ἀρμόζει εἰς τὴν ἐλευθερωθεῖσαν τῆς Ἑλλάδος μερίδα, ἀποκρίνομαι· οἱ Ἕλληνες, οἱ ἕως τῆς

σήμερον ἐλευθερώσαντες ἑαυτοὺς μετὰ τοσούτους ἀγῶνας ἀνευ βοηθοῦ ἐξωτερικοῦ, ἔχουσι δικαίωμα αὐτοὶ μόνοι νὰ κυβερνώσι τὴν Ἑλλάδα. Ἐν τῇ νῦν καταστάσει τῆς πατρίδος, συμφορώτερον θὰ ἦτο ἂν αὕτη ἔμενεν ἀβασίλευτος, ὅπως ἔχη προστασίας ἀπαντας τοὺς χριστιανοὺς βασιλεῖς· ἐὰν ὅμως κριθῇ μέρος ἀναγκαῖον τῆς μελλούσης αὐτῶν πολιτείας καὶ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, εἰς τοὺς Ἕλληνας μόνους ἀνήκει τὸ δίκαιον καὶ τῆς ἐκλογῆς καὶ τῶν ὅρων, ἐφ' οἷς θέλουσι νὰ βασιλεύωνται. Ἐν τῷ παρόντι ὅμως ὀφείλουσι πρῶτιστα καὶ μάλιστα νὰ ἐπιταχύνωσι τὸν χρόνον τῆς ἀκινδύνου αὐτῶν ἐλευθερώσεως· τοῦτο δὲ ἀδύνατον νὰ κατορθωθῇ ἀνευ πολιτικοῦ συστήματος τοιούτου τοῦλάχιστον, οἷον νὰ σκιαγραφῇ τὸν χαρακτῆρα τοῦ μέλλοντος πολιτεύματος.

Εἰς ἐπίτευξιν τοῦ ποθουμένου, φίλοι ὁμογενεῖς, θὰ συντελέσῃ ἡ ὑμετέρα αὐτῶν φρόνησις μᾶλλον ἢ αἱ ἐμαὶ συμβουλαί. Καὶ ὅσα δὲ ἄχρι τοῦδε παρήνεσα ὑμᾶς ἦσαν κυρίως διδάγματα φιλοσόφων, ἐμπεδωθέντα ὑπὸ μακρᾶς πείρας καὶ ἀκρ.βοῦς θεωρίας τῶν νεωτέρων πολιτικῶν καὶ ὑπὸ τῆς ἱερᾶς ἡμῶν θρησκείας. Ἐκ τούτων οἱ πρόγονοι ἡμῶν δὲν ὠφελήθησαν διὰ τοὺς αὐτοὺς λόγους, δι' οὓς καὶ τινὰ τῶν νεωτέρων ἐθνῶν, σοφώτερα ἐκείνων, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ὠφεληθῶσιν. Ἐν ἡμῖν, κατὰ καλὴν μοῖραν, οἱ λόγοι ἐξέλιπον. Τῶν προγόνων τὴν ὁμόνοιαν ἐτάρασσαν καὶ οἱ τῆς ἀνισότητος φίλοι καὶ ἡ θρησκεία, ἡ τὰ πάθη αὐτῶν ἐξεγείρουσα μᾶλλον ἢ κοιμίζουσα. Ἡμᾶς τούναντίον, καὶ ἀνίστους τυχὸν ὄντας, ἐξίσωσεν ὁ τῆς δουλείας ζυγὸς, οὗ τινος νῦν ἀπαλλαγέντες οὐδεμίαν ἄλλην πρέπει νὰ ἀναγνωρίζωμεν νόμιμον ἀνισότητα ἢ τὴν ἐκ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς παιδείας προερχομένην, καθ' ἣν εἰς τὰ πολιτικὰ ἐπαγγέλματα ἐκλέγονται μόνοι οἱ ἐνάρετοι καὶ ἔμπειροι, ἀποδοκιμάζονται δὲ οἱ ἀρετῆς, ἐπιστήμης καὶ πείρας ἀμοιροῦντες. Πλὴν τῆς ἀνισότητος ταύτης καὶ ἐκλεγόμενοι καὶ μὴ ἐκλεγόμενοι διαμένουσιν ἴσοι πολῖται, ὅταν ὑπὸ τῶν αὐτῶν νόμων κυβερνῶνται ἀνευ προσωποληψίας.

Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλην «εὐγένειά ἐστὶν ἀρχαῖος πλοῦτος καὶ ἀρετὴ... εὐγενεῖς γὰρ εἶναι δοκοῦσιν, οἷς ὑπάρχει προγόνων ἀρετὴ καὶ πλοῦτος». Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν ἔννοιαν τοῦ ὅρου, εὐγενεῖς ἐν Ἑλλάδι εἰσέτι δὲν ἔχομεν· πλοῦτους μεγάλους πάλιν δὲν ἀφῆκεν ἡμᾶς νὰ συναθροίσωμεν ἢ δουλεία. Ἄς σπεύσωμεν λοιπὸν νὰ συντάξωμεν πολιτείαν, ἐν ἣ ἢ μηδεὶς μὲν νὰ τιμᾶται ἐπὶ μόναις ταῖς ἀρεταῖς τῶν προγόνων ἂν μὴ συγχρόνως ἔχη νὰ ἐπιδείξῃ καὶ ἀρετὰς ἰδίας, μηδεὶς δὲ νὰ πλουτίζηται ἀδίκως, μηδὲ νὰ μεταχειρίζηται τὸν δίκαιον

πλοῦτον εἰς ἄλλο ἢ εἰς τὴν κοινὴν τῆς πατρίδος ὠφέλειαν. Ἀμφοτέρων δὲ ἐπιτυγχάνομεν, εἴαν ἐκ πρώτης ἀρχῆς προσέχωμεν εἰς τὰ μικρὰ φαινομενα κακὰ, ὧν ἡ ἀμέλεια συνεπάγεται κατόπιν τὰ δεινότατα τῶν ἐθνικῶν ἀτυχημάτων. Ἐπειδὴ ἀπανταχοῦ οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ πλούσιοι ἀπαρτίζουν τὴν μικροτέραν τῆς κοινωνίας μερίδα, ὀφείλει ἡ ἀγαθὴ νομοθεσία νὰ ἀποβλέπη εἰς τῶν πλειοτέρων τὴν ὠφέλειαν, καθ' ὅσον τὸ τούτους ὠφελοῦν, οὐδὲ ἕνα τῶν ὀλίγων ἀδικεῖ οὐδὲ βλάπτει. Εὐγένεια καὶ πλοῦτος, τύχης τέχνα ἀμφοτέρα, ταράσσουν μὲν πρὸς καιρὸν τὴν πολιτείαν, εἴαν μὴ συνδέωνται τῇ ἀρετῇ· ἀλλ' οὐδέποτε οὐδαμοῦ ἰσχύουσι νὰ συγχέωσι τοὺς νόμους τῆς φύσεως, οὐδὲ νὰ καταστήσωσιν ἀνίσους δύο ἴσους τὴν φύσιν ἀνθρώπους. Ἐὰν ἡ πλειότερα δύναμις ἢ βία τοῦ ἑνὸς ὑποτάξῃ τὸν ἕτερον, εὐρίσκει τὸν καιρὸν καὶ ὁ ἀδύνατος ἵνα ὑποτάξῃ τὸν δυνατόν. Ἀκίνδυνος ἀμφοτέροις συμβίωσις εἶναι μόνη ἡ εἰς δικαίους νόμους ὑποταγῆ, δι' ἧς φυλάσσεται καὶ ἡ κοινὴ εὐδαιμονία. Τούτου ἕνεκα καὶ ἡ ἱερὰ ἡμῶν θρησκεία, διδάσκουσα τὴν ἀδελφικὴν ἰσότητά, καταδικάζει τὰς ἄσιανὰς κατακυριεύσεις καὶ τὰς φαρισαϊκὰς πρωτοκλισίας, παραγγέλλουσα συγχρόνως νὰ ὑποτασσώμεθα τοῖς ἡγουμένοις ὡς κολασταῖς τῆς ἀνομίας.

Θέλετε νῦν, φίλοι ὁμογενεῖς, νὰ λάβητε ἡγουμένους ἤτοι ἄρχοντας ὑπηρέτας τῶν νόμων καὶ οὐχὶ δεσπότας τῶν νόμων; προσέχετε εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτῶν, ἐξετάζοντες, ἂν ὁ μετιῶν ἐπάγγελμα βουλευτικὸν ἢ δικαστικὸν ἢ ἄλλο τι ὑποδεέστερον εἶναι φίλος τῆς ἀρετῆς καὶ ἂν ἔχει τὴν ἐπιστήμην τοῦ ἐπαγγέλματος. Γινώσκετε ἤδη, ὅτι ἀρετὴ καλεῖται ἡ τῶν κοινῆ συμφερόντων προτίμησις ἀντὶ τοῦ ἰδίου, καὶ ὅτι οὔτε ἡ φιλοσοφία ποιεῖται διάκρισιν ἀγαθοῦ ἀνδρὸς καὶ ἀγαθοῦ πολίτου, οὔτε ἡ θρησκεία ποιεῖται διαστολὴν χριστιανοῦ ἀγαθοῦ καὶ πολίτου ἀγαθοῦ. Ὅσους λοιπὸν γινώσκετε προτιμητὰς τοῦ κοινῆ συμφέροντος, τούτους ὑπολαμβάνετε καὶ χριστιανούς ἀγαθοὺς καὶ πολίτας ἀγαθοὺς· αὐτοὺς δὲ τούτους ἐκλέγετε καὶ ὑπηρέτας τῶν νόμων ὑποτασσόμενοι αὐτοῖς καθάπερ τοῖς νόμοις. Ἄφετέ με νῦν νὰ ἀπαριθμήσω καὶ ἄλλα τινὰ πρόχειρα γνωρίσματα τοῦ χρηστοῦ πολίτου. Θέλετε νὰ διακρίνητε τὸν ἱκανὸν νὰ διοικήσῃ τὰ κοινὰ πρὸς τὸ κοινῆ συμφέρον; ἐξετάσατε πῶς διώκησε τὰ ἴδια, πῶς προσηνέχθη τῇ γυναικί, τοῖς τέκνοις, τοῖς ὑπηρέταις, τοῖς γνωρίμοις καὶ τοῖς φίλοις· συμπεράνατε δὲ ὅτι ὁμοία ἔξῃ καὶ ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ διαγωγή· ὁ γὰρ κακῶς διανοηθεὶς περὶ τῶν ἰδίων, οὐδέποτε καλῶς βουλευσεται περὶ τῶν ἀλλοτρίων, καὶ τὸ

ανάπαλιν. Ἐτερον γνώρισμα χρηστοῦ πολίτου εἶναι ὅτι φεύγει τὰ πολιτικά ἐπαγγέλματα, οὐχὶ ἀμελῶν τοῦ κοινῆ συμφέροντος, οὐχὶ ὡς λιποτάκτης τῆς πολιτικῆς κοινωνίας καὶ «διαδρασιπολίτης», ἀλλὰ φοβούμενος μήπως δι' ἀνικανότητα βλάβη μᾶλλον ἢ ὠφελήσῃ τὸ κοινόν· τότε δὲ μόνον ἄσμενος δέχεται αὐτὰ, ὁπότεν ἢ ἀναγκάζεται ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἢ φοβῆται μὴ ἄλλος τις ἀναξιώτερος ἀρπάσῃ αὐτὰ ἐπὶ βλάβῃ τῆς πολιτείας. Τῶν ἀναξίων τούτων γνώρισμα εἶναι ἡ προθυμία καὶ σπουδὴ τοῦ ἀρχοντεῦν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐκλήθησαν σπουδαρχιῶντες καὶ κωμικώτερον σπουδαρχίδαι, καὶ αἱ μηχαναί, ἃς μεταχειρίζονται, τίς πρότερος γὰρ παρεισφρήσῃ εἰς πολιτικὸν ἀξίωμα ἢ σφετερίσῃται ξένων κόπων ἀμοιβάς. Ὑπὸ τοιούτων μάλιστα ἀνδρῶν ἐφθάρησαν αἱ πάλαι ἐλληνικαὶ πολιτεῖαι, διότι συνέχεαν τούτους τοῖς χρηστοῖς πολίταις, καὶ ἀρκοῦμεναι γὰρ καταγελῶσιν αὐτῶν ἐν μόνοις τοῖς θεάτροις, ἐπέτρεπον αὐτοῖς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν κοινῶν. Τρίτον χρηστοῦ πολίτου γνώρισμα εἶναι ὅτι ἀπὸ τῆς ψήφου τῶν ἰδίων συμπολιτῶν δέχεται καὶ τὰ εὐτελέστατα τῶν ἀξιωματίων, ἀσκῶν αὐτὰ μεθ' ἴσης προθυμίας καὶ τὰ λαμπρότατα. Οἱ μὲν ἀχάριστοι Θηβαῖοι ἔδωσαν τῷ χρηστοτάτῳ τῶν πολιτῶν Ἐπαμεινώνδῃ οὐτιδανώτατον τῆς πολιτείας ἐπάγγελμα πρὸς καταφρόνησιν, ἐκεῖνος δὲ ἀποδεξάμενος ἐλάμπρυνεν αὐτὸ καὶ κατέστησε ζηλωτὸν, ὡς «πολίτης χρηστὸς, οὐ σπουδαρχίδης». Τοὺς ἀνοήτους Θηβαίους θὰ ἐμιμῆτο νομοθέτης φιλόσοφος ὅπως ἀποτελειώσῃ ἅπαντα τῆς πολιτείας τὰ μέρη, τιμῶν ἐνίοτε δι' εὐτελῶν ἐπαγγελμάτων τοὺς νοσημονεστάτους τῶν πολιτῶν. Καὶ τῆς πολιτείας δηλονότι, ὡς πάσης μηχανῆς, ἡ τελειότης ἐξήρτηται ἀπὸ τῆς συναρμογῆς αὐτῆς, ὅταν ἕκαστος μέρος ᾗναι οὕτω παρεσκευασμένον, ὥστε πάντα γὰρ ἐξυπηρετῶσι τὸν σκοπὸν τῆς μηχανῆς.

Θέλετε γὰρ ἀποκλείσῃτε τῶν πολιτικῶν ἀξιωματίων τοὺς ἀναξίους; ἢ κηρύξατε αὐτὰ ἄμισθα ἢ ὀρίσατε ὑπὲρ αὐτῶν μισθὸν ὀλίγιστον. Οἱ ἀδρότατοι μισθοὶ ἔλκουσι τοὺς πλεονέκτας εἰς τὰ ἀξιώματα καὶ ἐμβάλλουσι ταῖς ψυχαῖς τῶν πολιτῶν ἐπιθυμίαν κέρδους ἀκόπου, οὕτω δὲ βλάπτουσι γεωργίαν, τέχνας, ἐμπόριον, ἐξ ὧν ἠδύναντο μὲν οἱ πολῖται γὰρ πλουτίσωσιν ἑαυτοὺς, ἀλλὰ δὲν θέλουσιν, ὡς εὐρίσκοντες κέρδος καὶ τιμὴν πλειοτέραν ἀντὶ κόπων ὀλιγωτέρων. Ὀλεθριωτέρα δὲ θὰ ἀπέβαινεν ἡ βλάβη πρὸς ἡμᾶς, διότι ἀπολέσαντες ἐπὶ τῆς δουλείας γεωργίαν, τέχνας καὶ ἐμπόριον, ἔχομεν χρεῖαν πολλῶν ἐτῶν καὶ πολλῶν χειρῶν ὅπως ἀπολάβωμεν τὴν ἐξ αὐτῶν χορηγίαν, ἧς ἄνευ καχοδαιμονεῖ ἡ πολιτεία.